

УДК 94(430:4-12)“1939/1945”
338.245(430)“1939/1945”
341.324(430:4-12)“1939/1945”

Оригиналан научни рад
Примљен: 27. 2. 2017.
Прихваћен: 27. 3. 2017.

Милан РИСТОВИЋ
Филозофски факултет Универзитета у Београду
milan.ristic1953@gmail.com

Између „жртве у крви“ и најважнијег „савезничког доприноса“: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)*

Апстракт: Остварење планова Трећег рајха о освајању „животног простора“ на истоку Европе и велика зависност немачке ратне привреде од увоза нафте и деривата, после увођења поморске блокаде, довели су у средиште занимања једине расположиве изворе ове стратешке сировине, који су се налазили на европском југоистоку. Румунска нафта, отварање налазишта у Мађарској и у много мањој мери у другим суседним земљама, преузимање власништва и контроле над нафтним компанијама које су до рата биле у власништву западних држава и САД-а, наметање ексклузивног права за преузимање огромних количина нафте за немачке војне потребе, организација транспорта, спречавање саботажа, поправка рафинерија после савезничких бомбардовања – нека су од питања која се разматрају у тексту. Пажња је посвећена и улози Хермана Нојбахера, немачког специјалног опуномоћеника за привреду.

Кључне речи: Други светски рат, југоисточна Европа, Румунија, Мађарска, ратна привреда, немачка зависност од увоза нафте, специјални опуномоћеник за привредна питања

Without fuel, nobody can conduct a war.
(Hermann Göring)

* Чланак је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (N° 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Важан део остварења планова о „великом привредном простору“ (*Grossraum, Grosswirtschaftsraum*), непосредно пред избијање и у првој фази Другог светског рата, био је продор немачких концерна у оне области привреде „допунског привредног простора“ (*Ergänzungswirtschaftsraum*) које су до тада биле под контролом или у власништву западноевропских земаља и Сједињених Америчких Држава. Хитлерови планови о привредној аутархији, који су у нацистичком вођству разматрани од 1936. године као предуслов за освајање *Lebensrauma*, сударали су се са изузетно неповољним привредним приликама, оскудицом финансијских средстава и великим недостатком стратешких сировина за немачку војну индустрију и амбициозне освајачке планове у скорој будућности. Немачка зависност од увоза нафте и деривата кретала се између 65 и 70 посто, а 75% увоза долазило је из прекоморских држава. Поморска блокада је пресекала пут танкерима који су кретали ка немачким лукама и рафинеријама.¹

Од напада на Пољску почетком септембра 1939, рат који је отпочео Трећи рајх је био *Raubkrieg*, пљачкашки рат, а један од његових кључних циљева било је освајање територија на јужном Кавказу са богатим изворима нафте. Ако су без околишања пљачкане окупиране државе, жртве немачког ратног разарајућег похода, ни привредни односи са државама које су биле део осовинског савезничког система нису били лишени манира карактеристичног за *Raubkrieg*. То потврђују и односи Трећег рајха са најважнијим југоисточноевропским савезницима, који су на својој територији имали кључну сировину за вођење модерног механизованог рата – нафту.

Непосредно после почетка рата, Немачкој је успело да своју подређену улогу у југоисточноевропској нафтној индустрији замени, на првом месту у Румунији, стављањем њеног највећег дела под своју контролу.

Контрола производње ових сировинских извора, у условима модерног ратовања са све наглашенијом улогом моторизованих борбених средстава и транспорта, за обе ратујуће стране постала је једна од кључних тачака у њиховим стратешким разматрањима и била уздигнута на место стратешког материјала будућности. Први

1 Dieter Petzina, „IG-Farben und Nationalsozialistische Autarkiepolitik“, *Tradition. Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie*, 13 Jg., H. 5, Oktober 1968; Hans-Joachim Braun, *The German Economy in Twentieth Century: The Reich and the Federal Republic*, (London, New York: Routledge, 2003), 86, 109.

светски рат је био и рат за нафту. Лорд Керзон (Lord Curzon) је после његовог завршетка написао да су „Савезници пловили ка победи на поплави нафте“, док је у оба светска рата уништење румунских нафтних извора и спречавање да Немачка дође до нафтоносних поља у Баку имало важну улогу у њеном ратном поразу.²

Нафта вађена из дубине земље око Плоештија и других румунских нафтоносних поља, после затварања светског тржишта за немачко снабдевање, добила је прворазредну улогу у ратној стратегији и ратној привреди Трећег рајха.³ Немачки „маршал Рајха“ Херман Геринг (Hermann Göring), 26. новембра 1941. године у Берлину, у разговору с „кондукатором“ (conducator - вођа) Румуније Антонескуом (Ion Antonescu), изјавио је да је нафта, после „жртве у крви“, најважнији прилог који Румунија може да пружи заједничкој борби на Источном фронту.⁴

До Првог светског рата Русија и Румунија биле су највећи произвођачи и извозници нафте у Европи. У Румунији су на прелазу 19. у 20. век водеће америчке, холандске и британске нафтне компаније отварале нова налазишта док је готово целокупна производња извожена. Тако је румунска нафтна индустрија постала „страна енклава у земљи“.⁵

Стављање румунских нафтоносних извора и петрохемијских погона под контролу било је један од кључних циљева окупационе политике Централних сила. Посебно је био изражен напор Немачке да приликом поделе овог драгоценог „ратног плена“ преузме водећу улогу у даљој експлоатацији од својих аустроугарских савезника. После дуготрајних преговора, почетком априла 1918. склопљен је „Уго-

2 Gheorghe H. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, (Iași: Casa Editoriala Demiurg, 2009, Ediția a II-a revăzută și adăugită), 35–45.

3 Paolo Fonzi, „La politica petrolifera del Terzo Reich durante la seconda guerra mondiale”, *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 1, 2007, 268. - Посебно питање представља велика зависност од страних извора нафте главне немачке савезнице, Италије. Мусолинијев министар иностраних послова гроф Галеацо Ђано (Galeazzo Ciano) забележио је у септембру 1939. да дуче сања о „херојском подухвату против Југославије који ће му донети румунску нафту“. T. J. Ford, *Oil as Factor in the German war Effort, 1933–1945*, Offices of the Cabinet and Minister of Defence, Chiefs of Staff Committee, Technical Sub-Committee on Axis Oils, S.W. 1. 8. March, Washington D.C., 1946, 53.

4 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 345, 402.

5 Ivan T. Berend, *An Economic History of Twentieth Century, Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*, (Cambridge University Press, 2006), 31, 57.

вор о учешћу Аустро-Угарске и Немачке у румунској нафтној индустрији“ којим је извршена ова подела.⁶

У Другом светском рату Немачка, Јапан и Италија били су зависни од увоза овог енергента, уз сталну главобољу осовинских вођа да ће (не)доступност и контрола нафтних извора одлучивати о победи или поразу. Стратегија напада на Совјетски Савез, поред освајања *Lebensraum*, имала је важан „додатак“ – освајање совјетских извора нафте.⁷ Други светски рат је у неупоредиво значајнијем обиму од Великог рата постао и *рат за нафту* (*Krieg um Öl*).

Немачке компаније су још пре Првог светског рата учествовале у искориштавању румунских нафтних извора: *Deutsche Petroleum AG*, преко *Steaua Romane* и *Deutsche Erdöl AG* посредством *Concordie*.⁸ Последице рата на овај сектор румунске привреде биле су такве да је производња нафте 1921. достигла тек половину предратне производње.⁹ Влада у Букурешту је 1919. покушала да оснажи државни утицај у производњи нафте посредством свог министарства за рударство и нафту. Резултат је био да је присуство румунске државе од предратних 6% увећано на 12–15% 1922. године.¹⁰

Румунска нафтна индустрија је постала део глобалног „ловишта“ „седам сестара“ – западног нафтног картела, основаног 1927. у Ахнакарију (Achnacarry) у Шкотској, седишту челног човека картела сер Хенрија Детердинга (Sir Henry Deterding).¹¹ Немачко учешће и власништво у нафтној индустрији, на основу договора у Сан Рему 1920. године, подељени су између француских, белгијских и британских акционарских друштава, па је *Steaua Romana* прешла у британске и француске руке, док је *Concordia* постала белгијско

6 Lisa Meyerhofer, *Zwischen Freund und Feind - Deutsche Besatzung in Rumänien 1916-1918*, (München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchandlung, 2010), 138-155.

7 *Oil Wars*, ed. by Mary Kaldor, Terry Lynn Karl and Yahia Said, (London: Pluto Press, 2007), 25, 26. - О немачкој нафтној политици током четврте деценије 20. века в.: Titus Kockel, *Deutsche Ölpolitik 1928-1938*, (Berlin: Akademie Verlag, 2005).

8 Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu: Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1939-1944*, (Wiesbaden, 1965), 82.

9 Ivan Berend, *An Economic History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 51.

10 Philip Cottrell, "Central bank co-operation and Romanian stabilisation, 1926-1929", *Business and Politics in Europe, 1900-1970. Essays in Honour of Alice Teichova*, Edited by Terry Gourvish, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 121.

11 Чланице картела биле су компаније: *Shell, Anglo-Persian Oil Co.* (*British Petroleum*), *Esso* (*Standard of N.J.*), *Mobil* (*Standard of N.Y.*), *Gulf Oil*, *Texaco*, *Standard of California* (*Shewron*), *Royal Dutch*. William Engdahl, *A Century of War. Anglo-American Oil Politics and the New World Order*, (London: Pluto Press, 2004), 75, 76.

власништво.¹² И остале велике компаније које су се бавиле експлоатацијом нафте у Румунији налазиле су се у рукама страног капитала: *Astra Romana* је била власништво *Shella, Romano American Standard Oila, Colombia* је била у рукама једне француске компаније, *Unirea* је била под контролом енглеског капитала и *Prahova* италијанских акционарских друштава. Једина већа компанија која се налазила у румунском власништву, односно била чисто домаће предузеће у овој области, била је *Creditul Minier*. Годишња производња румунске нафте износила је 8,7 милиона тона сирове нафте. По статистикама, Румунија је давала 2,2% светске производње сирове нафте као седми светски произвођач и била други европски произвођач (иза СССР-а).¹³

Индустријски капитал у Румунији био је већином концентрисан у рударству и нафтној индустрији (12,3 милијарде леја), производњи гвожђа и челика (4,9 милијарди леја), преради хране (3,8 милијарди), транспорту и комуникацијама (2,7 милијарди леја). У неким од ових индустријских грана велики део капитала био је у страним рукама, на првом месту у нафтној индустрији, која је, поред прехранбене, била најважнија привредна грана. Њена производња је 1939. године била смањена на 5,8 милиона тона, од којих је највећи део одлазио у извоз. У румунској нафтној индустрији удео страног капитала износио је до 80%. До избијања рата највећи део је био под холандско-британском контролом (око 40%), француски удео је износио 16%, амерички 12, белгијски 6% и италијански 3%.¹⁴ Од 4,1 милијарде леја, колики је био износ државног удела у производњи гвожђа, челика, металуршком сектору и рударству, власништво државе у нафтој индустрији износило је свега 100 милиона: акције у висини од две милијарде, после „румунизације“ (односно, „аризације“)

12 На конференцији у Сан Рему априла 1920, министри Савезничког врховног савета (Allied Supreme Council) договорили су се о подели интереса у контроли производње нафте на територијама Блиског истока, бившим османским поседима. На основу договора Француској је припало 25% удела у нафти коју су Британци експлоатисали у Месопотамији (Ираку). Ова територија је стављена под британски мандат, под формалним надзором Друштва народа. На конференцији у Сан Рему нису учествовали представници владе САД-а. Engdahl, *A Century of War*, 58, 59, 60.

13 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 349.

14 Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 371/46870-173470, German Buisniss Penetration under the „New Order“ (with particular reference to South East Europe), Economic Intelligence Department, Foreign Office, 19. VI 1945.

власништва Јевреја, декретом донетим у децембру 1940, највећим делом су отишле у приватне руке.¹⁵

Најважнији „играчи“ у нафтној привреди били су: *Astra Romana* под холандско-британским власништвом, затим *Romano-Americana* (америчко власништво), *Concordia* (белгијска компанија), *Steaua Romana* (француско-британско-румунска компанија), *Unirea* (британска), *Colombia* и *I.R.D.P.* (француске компаније) и *Prahova* (италијанска). Под њиховом контролом налазио се највећи део производње и прераде румунске нафте. Само две од ових осам компанија, *Astra Romana* и *Romano-Americana*, контролисале су око 40% производње. Немачка је имала незнатан удео у подели овог „црног колача“ јер је после Првог светског рата била принуђена да своје учешће препусти пре свега Французима и Белгијанцима. Ратом је Немачка, којој је румунска нафта била од прворазредне важности, створила прилику да за себе резервише највећи део производње, дође до дела власништва и остале конкуренте избаци из игре.¹⁶

Немачка се враћа на југоисток

На подстицај Министарства привреде и опуномоћеника за Четворогодишњи план Хермана Геринга, Немачка је, у лето 1938, организовано ступила у борбу за утицај и добијање концесија у румунској нафтној привреди. Тада је склопљен договор о заједничкој акцији и борби за истискивање конкурентских компанија четири немачка акционарска друштва која су деловала у овој области у Подунављу: *Deutsche Erdöl AG*, *Winterhall AG*, *Gewerkschaft Elwerath* и *Preussische Bergwerke-und-Hütten AG*, која су створила „немачку групацију“ (*Deutsche Gruppe*). Свака од чланица преузимала је на себе обавезу да води акцију у једној од четири подунавске државе (Чехословачкој, Мађарској, Југославији и Румунији). Ова стратегија имала је исходиште у схватању да оне чине јединствено привредно подручје на којем треба избегавати „трошење снаге“ у међусобном сукобљавању немачких компанија, већ да сву енергију треба усмеравати на продор ка терену на којем немачке ствари нису најбоље стајале. Први покушаји били су разочаравајући због снажног отпора западних конкурентских компанија.¹⁷

15 PRO, FO, 371/46870-173470, German Buisniss Penetration.

16 Исто.

17 Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, 83.

У једном немачком званичном меморандуму из августа 1938. године наглашено је да је императив успеха нафтног сектора Четворогодишњег плана да балканске индустријске области остану отворене за Немачку и да увоз нафте из Румуније буде неометан.¹⁸

Првих месеци рата британски Ратни кабинет је дефинисао мере које је требало да спрече или умање немачко снабдевање румунском нафтом: да се утиче на Румунију да даље не продаје нафту Немачкој; да се купује румунска нафта у што већим количинама; да се обезбеди транспорт нафте баржама, тегљачима, возовима-цистернама. У ту сврху препоручено је да се користе „сва средства нормалне трговинске размене“, уз „дипломатску помоћ и координацију, тајне трговинске мере и саботаже“.¹⁹ Требало је да извршиоци ове политике буду компаније у британском власништву а главни извршни инструмент *The Asiatic Petroleum Co. (Shell Group)* преко *Astra Romane*. Британске власти су ступиле у везу и са својим француским савезницима ради усаглашавања заједничке тактике.

У октобру 1939. основан је посебан владин комитет на челу са лордом Ханкијем (Lord Hankey). Донесена је одлука да у Букурешт буде упућена посебна мисија састављена од представника Министарства за економско ратовање (The Ministry of Economic Warfare) и Министарства финансија (The Treasury), са инструкцијама, да утичу на смањење у највећој могућој мери немачких испорука из Румуније и обезбеде куповину за британске потребе. Поред других мера, требало је да се утиче на Румуне да наставе да продају своју нафту на Балкану и Медитерану и по цену финансијских губитака. Незадовољавајући одговор румунске владе, притиснуте истовремено из Берлина, довео је до увођења привременог ембарга на извоз британске робе. До уласка Италије у рат и затварања Медитерана, Британци су успели да из Румуније извезу преко својих компанија 680.000 тона док је у француске северноафричке територије извезено 325.000 тона нафте.²⁰ У лето 1940, када је успостављена већа немачка контрола у румунској производњи нафте, месечни извоз за Немачку достигао је 200.000 тона.²¹

Питање обезбеђивања нафте, кључног енегрента потребног за вођење модерног ратовања и немачку ратну индустрију (поред

18 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 31.

19 Исто, 25.

20 Исто, 26.

21 Исто, 27.

нафте као горива, она је кориштена за израду бројних производа, од вештачких влакана до разних хемикалија), како је политика немачке владе била све отвореније окренута изазивању новог ратног сукоба, постало је у све већој мери и политичко и стратешко питање. У такозваном „Волтат-пакту“ (*Wohltat-Pakt*) најважније место у планираној сарадњи немачке и румунске привреде заузимале су тачке које су биле у вези са даљим проширивањем немачког присуства у румунској нафтној привреди. Избијањем рата Немачка је, због поморске блокаде која ју је одсекла од удаљених сировинских извора, своје потребе била принуђена да подмирује највећим делом из румунских извора. Преостале количине нафте стизале су из Совјетског Савеза, на основу привредне размене (посебно после потписивања Пакта Молотов-Рибентроп) и као резултат напора немачке индустрије синтетичког горива.²² Од 455.000 тона месечних потреба на почетку рата, просечно 120.000 тона је увезено из Румуније и око 60.000 тона из Совјетског Савеза.²³

По једној процени, производња нафте у Немачкој износила је на почетку рата „мање од пола милиона тона годишње“, док је на територији Аустрије у време Аншлуса 1938. достигала тек око 30.000 тона. Овако неповољна ситуација, уз ефекте који су били изазвани поморском блокадом, утицала је на то да производња вештачког бензина (хидратисање угља, „рурски бензин“), у погонима *IG-Farbena*, уз примену *Haber-Bosch* и *Bergius* производног процеса, добије на великом значају. Ова производња је на почетку рата достигала око 4,5 милиона тона годишње. У истом документу наведено је да је увоз погонског горива из Совјетског Савеза био ограничен, због домаћих совјетских потреба, и да до напада 22. јуна 1941. није могао „достигнути нити 1 милион тона“. Производња нафте и бензина у окупираној Пољској била је и пре рата у опадању и веома ограничена, тако да се није могло очекивати њено значајније повећање (у границама *Генералног гувернмана*). У Мађарској је ова производња била до рата тек симболична (око 2.000 тона 1937). Не-

22 Основа за немачко-совјетску сарадњу у овој области постављена је почетком 20-их када је у Немачкој створена дистрибутивна мрежа у заједничком власништву за снабдевање нафтом и бензином. Мрежом је руководила фирма *DEROP – Deutsch-Russische Petroleumgesellschaft*. Engdahl, *A Century of War*, 80, 81. - О производњи синтетичког бензина и других деривата в.: Tim Schanetzky, *„Kanonen statt Butter“: Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich*, (München: C. H. Beck, 2015), 85-96.

23 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 17.

мачке ратне потребе су у почетној фази рата процењиване на око 10 милиона тона, од којих је из наведених извора обезбеђивано око 50%, док је остатак требало подмирити увозом из Румуније.²⁴

Тешкоће у снабдевању су настајале због тога што су предузећа која су се налазила у рукама компанија из непријатељских држава настојала да Немачкој онемогуће приступ овој сировини. Румунска влада је, на основу протокола од 28. септембра 1939, преузела на себе обавезу да испоручује месечно 130.000 тона нафте Немачкој. У јесен исте године немачки интересенти су основали трговачко друштво *Sardep* за извоз нафте и деривата из Румуније. Његова делатност била је пре свега усмерена на изградњу великих складишта у луцу Ђурђу на Дунаву.²⁵

Немачки продор у румунску нафтну индустрију био је олакшан, како је примећено у једној детаљној британској анализи, утицајем неколико чинилаца: дугорочни извозни послови са Немачком; политички притисак уз обећања да ће у замену за нафту Румунија добити наоружање из Немачке; блокада Медитерана у јуну 1940. која је онемогућила да румунска нафта преко Констанце и Црног мора стигне до других тржишта; инфлација у земљи, која је битно отежала половање ван зоне немачког утицаја, па је Румунија веома брзо постала затворена за такве послове.²⁶

Немачка нафтна политика у Румунији, по британским проценама, темељила се на захтевима за повећањем производње, смањењем румунске домаће потрошње и обезбеђењем за своје потребе максималног дела производње. До очекиване смањене домаће потрошње није дошло: улазак у рат довео је до њеног повећања, а радикално смањење би угрозило способност Румуније да води рат. Такође, била је присутна и тенденција сталног смањења производње.²⁷

Производња нафте у Румунији 1936. године је износила око осам милиона тона. Уследио је пад производње на шест милиона тона, од чега је у Немачкој рачунато да може да буде испоручено око половине овог износа. То се показало као нереална калкулација јер су отпор страних, западних компанија (пре свега француских и бри-

24 Архив Југославије (АЈ), Микротека (Мф), National Archive Washington (NAW), T-311, r-195. Коришћен је превод на српски елабората Хермана Нојбахера „Posmatranje o mirnodopskoj i ratnoj privredi Trećeg Rajha“, 1945, 74.

25 Исто, 84. - Монополски положај у области нафтне индустрије у Немачкој имало је предузеће *Kontinentale Öl*. Braun, *The German Economy in the Twentieth Century*, 113.

26 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 25.

27 Исто, 26.

танских) које су деловале у овој области и економско „баласирање“ румунске владе између конкурентских држава (до склапања уговора с Немачком у јесен 1939) довели до смањења количина нафте и њених деривата који су танкерима и железницом слани у Рајх.²⁸

Немачки концерн *Kontinentale Öl A.G. Berlin*, са новооснованим истоименим огранком у Букурешту, постао је најефикаснији инструмент продора у најважнију грану румунске привреде. Брукурештански огранак је имао задатак да води рачуна о немачким интересима у производњи нафте и да сарађује са румунском владом у унапређењу производње. Испоручиване су велике количине опреме и упућена је обилна техничка помоћ с циљем да се побољша мрежа и капацитети нафтовода и транспорта нафте. Локалне власти, које су у својим (државним) рукама имале контролу над радом индустрије, остале су опрезне и сумњичаве према немачким савезницима. Правац сарадње и њено одвијање све је више подсећао на експлатацију, без обзира на финансијске ефекте. Тако је и вођство румунске државе показивало све мање одушевљења за немилосрдно исцрпљивање својих нафтоносних поља. То се одразило негативно на количине нафте, које су 1939. и 1940. смањиване за око 14% годишње.²⁹

У септембру 1940. почела је акција преузимања контроле над две румунске нафтне компаније које су биле у француском и белгијском поседу: *Colombia* и *Concordia Oil*, акција коју је по посебном одобрењу Министарства привреде Рајха водила *Deutsche Bank*. Обезбеђивање немачке контроле над ове две компаније требало је да буде полазиште, како је било одлучено у јануару 1941, за оснивање једног холдинг друштва за управљање свим компанијама у страном власништву или са страним учешћем у земљама које су сматране немачком интересном сфером. Његово оснивање у марту 1941. означило је почетак стварања будућег немачког нафтног монопола. Треба поменути да је откуп доступних акција трајао све до лета 1944. године.³⁰ *Kontinentale Öl* је објединио немачку државу и привредне кругове у намери да експлоатишу нафтну индустрију за маља и територија које су се нашле под немачком окупацијом или утицајем.

28 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, Elaborat, 75; PRO FO, 371/4687-173470, German Buisniss Penetration, наведено је да је производња износила 5,8 милиона тона.

29 PRO, FO, 371/46870-173470, German Buisniss Penetration, 40.

30 Office of Military Government for Germany, United States Finance Division – Financial Investigation Section (OMGUS), *Ermittlungen gegen die Deutsche Bank*, (Nördlingen, 1985), 265, 434.

Оснивачки капитал у висини од 80 милиона рајхсмарака био је подељен између немачких нафтних компанија (20 мил. рм), великих банака (30 мил. рм) и немачке државе (30 милиона) (посредством *Borussia Beteiligungs G.m.b.H.*). На челу Надзорног одбора (*Aufsichtsrat*) налазио се министар привреде Рајха Валтер Функ (*W. Funk*), Управни одбор (*Verwaltungsrat*) су водили Карл Блесинг (*K. Blessing*) и др Е. Р. Фишер (*E. R. Fischer*), а директор је био Валтер Дитман (*Walter Dithmann*).³¹

Румунска влада је увела мере за спречавање даљег продора страног капитала, стављањем 1941. берзе под државну строгу контролу и именованем комесара за надгледање сваке трансакције деоница, уз прече право државе да их откупљује. На тај начин је покушано да се немачки продор ограничи само на француско-белгијско учешће у нафтној индустрији. Под условима које је диктирао Берлин, у немачко власништво прешле су *Concordia* и *Colombia* (обе компаније биле су у немачком власништву до краја Првог светског рата). *Kontinentale Öl* је преузео 1940. од *Compagnie Finacière Belge des Petroles (Petrofina)* и других белгијских акционара, удружених са *Société Générale de Belgique*, контролу над *Concordiom* а 1941. *Colombia* је преузета од француске групе коју су представљали *Omnium Français des Petroles* и *Banque de Paris et des Pays Bas* и *Mirabaud et Co.* Једна друга француска групација, *Société Industrielle des Petrols Roumains*, исте године је продала *Südostchemie Hand. A.G.* четвртину свог интереса у *Industria Romana de Petrol (I.R.D.P.)*. Ова трансакција је била у вези са *Petrol Bloc*, друштвом које је се бавило прерадом нафте (рафинерије), у којем је 1940. преовлађујући интерес добио *Reichwerke Hermann Göring* преко *Erste Brünnner Maschinenfabrik A.G.* у замену за испоруке опреме за рафинерије. До мањег удела немачки капитал је дошао у предузећу *Foraky Romaneasca*, који је преузела *Concordia* 1941. На тај начин Немачка је дошла до контроле над око 20% румунске производње сирове нафте (1939) и одговарајуће количине петрохемијских производа.³²

У једном извештају Међусавезничке комисије (*Inter Allied Commission in Bucharest*) из фебруара 1945, наведено је да је укупни немачки интерес у *Colombi* достигао 80% а у *Petrol Blocu* 60,4%.

31 Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 126. - Капитал је обезбеђен учешћем: I. G. Farbenindustrie, Elwerath, Deutsche Erdöl, Braunkohle-Benzin, Preussag, Wintershall, Sudetenländische Treibstoffwerke (Bruex), Benzol-Verband, &c. Од банака то су биле: Deutsche Bank, Dresdner Bank и Reichskreditgesellschaft.

32 PRO, FO, 371/46870-173470, German Buisniss Penetration, 44.

Kontinentale Öl A.D. је, по истом извору, држао 26% власништва *Steaua Romane*.

Astra Romana је до рата била под заједничком контролом *Royal Dutch Shell* зрупе, *Romano Americana* власништво *Standar Oil Co (New Jersey)*, *Unirea* власништво *Phoenix Oil Co* (Лондон). Све три су 1941. биле проглашене за непријатељску имовину и стављене под управу румунске државе. *Astra Romana* је тесно сарађивала са *Kontinentale Öl A.D.* Италијанска државна компанија *Azienda Generale Italiana Petroli (A.G.I.P.)* је задржала своју контролу над компанијом *Prahova*.³³ Закључак је био да је румунска влада показала мање фаворизовања у пословању са компанијама у страном власништву и подједнако поступала и са „непријатељским власништвом“ и са оним њених осовинских савезника.³⁴

Поред свих напора, због ових проблема, немачке жеље за повећањем увоза у зиму 1939/40. нису до краја биле испуњене. Томе су се прикључиле и тешкоће у транспорту због блокаде поморске руте преко Црног мора и залеђивања Дунава, слаби капацитети железнице, недостатак вагона-цистерни и други проблеми. На немачкој страни је закључено да је потребно, због изузетног значаја ових испорука, да се сви проблеми уклоне и стање усклади с немачким ратнопривредним потребама.

Специјални опуномоћеник за привредна питања

У јануару 1940. у Румунију је стигао „специјални опуномоћеник за привредна питања при немачком посланству у Букурешту“ (*Sonderbeauftragten für Wirtschaftsfragen bei der deutschen Gesandtschaft in Bukarest*) др Херман Нојбахер (*Hermann Neubacher*), дотадашњи градоначелник Беча, Хитлеров и Герингов човек од поверења.³⁵ Њему је био намењен и важан положај у будућности, да „после немачке победе“ буде у Тбилисију немачки „комесар за нафту у окупираним руским областима“ у рангу „обласног политичког немачког

33 А.Г.И.П. је основала влада фашистичке Италије 1926. године као монополско државно предузеће.

34 PRO, FO, 371/46870-173470, *German Buisniss Penetration*, 44, 45. - Немачки продор у румунско банкарство и друге привредне гране такође је отварао велике могућности за притисак на оне секторе румунске економије који су били од интереса за Рајх. Исто, 46, 47.

35 *Hermann Neubacher, Sonder-Auftrag Südost 1940-1945*, (Goettingen: Musterschmidt-Verlag, 1957), 38-39; *Hillgruber, Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, 85.

комесара“. После једног ресорног договора у вили „опуномоћеника за Четворогодишњи план“ Хермана Геринга, почетком 1940, донета је одлука да у Румунију буде упућен специјални изасланик са задатком да води надзор над испорукама енергената.³⁶ Поред Рибентроповог (Joachim von Ribbentrop) противљења, уз подршку Геринга и Фрица Тота (Fritz Todt), министра производње наоружања и муниције, и на њихову интервенцију код Хитлера, Нојбахеру је било дозвољено да остане на Балкану и чека да буде позван на нову дужност на Истоку.³⁷ У румунском посланству у Берлину, Нојбахерово именовање је био оцењено као добро решење.³⁸ О изузетној важности румунских привредних ресурса за немачки ратни напор, посебно оних који су се бавили производњом погонских горива, говори и чињеница да је институција „специјалног опуномоћеника за привредна питања“, са аутономним положајем у односу на друга немачка представништва (поред формалне везе са немачким посланством), била једина таквог типа која је постојала током рата било у савезничким било у окупираним земљама Европе.³⁹

Нојбахер је дошао у непосредан додир са југоисточноевропским пословима за време свог рада у централној финансијској управи концерна *IG-Farben A.G.* у Берлину, непосредно пред Аншлус и именовање за градоначелника Беча. Током фебруара и почетком марта 1938. године, немачки хемијски гигант је истраживао могућности за оснивање једне немачке банке у Београду, о чему су вођени преговори, које је са представницима југословенских власти водио Нојбахер. Њега је довео у везу са југословенским привредницима саветник немачког посланства у Београду Хес (Hess), који се налазио на челу привредног одељења посланства. Сагласност за оснивање немачке банке дао је председник владе Стојадиновић. Аншлус, до којег је дошло осам дана по завршетку Нојбахерових преговора у Београду (чији је он био отворени поборник), и долазак у посед акција *Wiener Bakvereina* које је имао у *Југославенском банкарском а. д.* учинили су да је оснивање нове немачке банке постало излишно.⁴⁰ Он је, осим тога, као члан ау-

36 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, Elaborat, 76; NAW, RG 165, Box-745, Military Intelligence Service Report, 15.

37 NAW, RG 165, Box-745, Military Intelligence Service Report, 32, 33. - Нојбахер је као „министар за економске односе“, био у „рангу министра прве класе“. Исто, 5.

38 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 603.

39 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 61.

40 Нојбахер је преговарао у Београду с привредно-политичким секретаром Министарства иностраних послова Пиљом, вицегубернером Народне банке Ивом

стријског „огранка“ утицајног *Mitteleuropäischer Wirtschaftstagnation (MWT)*, специјализованог привредног удружења за деловање на европском југоистоку, био добро упућен у тамошње прилике.⁴¹

Као што су претходни немачки спољнополитички успеси (Аншлус Аустрије, припајање Судета и разбијање Чехословачке) искоришћени као делотворно средство за притисак и изнуђивање политичких промена и преоријентацију оних земаља које су се изјасније за неутралност или биле прозапандно оријентисане, тако су немачке победе на западном фронту током 1940. послужиле као делотворна претња за даље и још снажније учвршћивање немачког економског и политичког положаја на европском југоистоку.

Настојање Берлина да се из румунске нафтне привреде уклоне „заоштрене капиталистичке тенденције западноевропских сила (...) за које румунска нафта није само једна важна сировина, већ је, као и у Првом светском рату, фактор силе“, како је нешто касније писао Ото Лајброк (*Otto Leibrock*),⁴² било је поспешено и неким мерама румунске владе, која је своју судбину све отвореније везивала за Осовину. Почетком 1940, влада у Букурешту је при Министарству привреде образовала Генерални комесаријат за нафту, чији је задатак била контрола производње, транспорта и лагеровање нафте. Овај „фактор силе“ дошао је под још снажнији утицај Трећег рајха склапањем такозваног „*Öl-Waffen-Pakta*“ 29. маја 1940, који су у име својих вла-

Белином, председником Поштанске штедионице Недељковићем (касније у влади Милана Недића министар трговине), економским стручњаком Бајкићем (био је уредник часописа *Народно благостање*), представницима привредних министарства. Акциони капитал од 48% био је увећан до већинског удела куповином акција. Акциони капитал је био увећан на 100 милиона динара. Најснажнији деоничари биле су: *Kreditanstalt-Bankverein*, *Reichskreditgesellschaft*, *Deutsche Bank*, *Dresdner Bank*, *Kommerz-und Privatbank*. За време окупације и поделе Општег југославенског банкарског друштва на Банкарско друштво за Хрватску и Банкарско друштво за Србију, на чело овог последњег дошао је немачки опуномоћеник за привреду Франц Нојхаузен (*Franz Neuhausen*), док су потпредседници били Јохам (*dr Joham*) из *Creditanstalt* и Херман Абс (*dr Hermann Abs*) из *Deutsch Banke*. *AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, „Posmatranje o mirnodopskoj i ratnoj privredi Trećeg Rajha“*, 48, 48, 114.

41 *AJ, Mf, T-311, r-195, 41.* - О МWT видети: Milan Ristović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočne Evropa 1940/41-1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991), 115-147; Carl Freytag, *Deutschlands „Drang nach Südosten“: Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag und der „Ergänzungsraum Südosteuropa“ 1931-1945*, (Göttingen: Vienna Unbiversity Press, 2012).

42 *Otto Leibrock, Der Südosten. Grossdeutschland und das neue Europa*, (Berlin: Volk und Reich, 1941), 260.

да потписали Херман Нојбахер и румунски министар привреде Кра-
ников (Crănișov). Њиме је румунска влада преузела обавезу да Не-
мачкој, у замену за испоруке оружја и војне опреме из заробљених
пољских војних резерви, испоручује потребне количине нафте. Пакт
је донео Трећем рајху уштеду, по једној процени, од 85 милиона рајх-
смарака.⁴³ Представник румунске владе Виктор Славеску (Victor
Slavescu) и Нојбахер, у мају исте године, постигли су договор о цени
нафте, која је просечно требало да износи 3.826 леја по тони.⁴⁴

У октобру исте године ова размена је пребачена на ниво „нор-
малног клириншког плаћања“. Синхронизована акција немачке и ру-
мунске владе настављена је у лето, када су сва предузећа под бри-
танском контролом, на челу са гингатом *Astra Romana*, стављена под
румунску комесарску управу, а британско особље било је удаљено.⁴⁵

У Берлину је образовано предузеће *Rumänien-Mineralöl GmbH-
Ruminol*, чије је представништво у Букурешту (*Körner-Büro*) било за-
дужено за куповину, транспорт, сарадњу са бродарским друштвима,
железницом и нафтним компанијама. Проблем транспорта требало
је да буде решен изградњом нафтовода од Плоештија до луке Ђурђу
на Дунаву, од материјала заплетењог у Француској, што је било за-
вршено за годину дана (од јула 1940. до јула 1941). Истовремено, не-
мачка бродоградилница успела су да вишеструко повећају тонажу
дунавске танкерске флотиле. Све веће потребе немачке војне силе
за погонским горивом из румунских извора брзо су загушиле линије
транспорта. У организацији Четворогодишњег плана 1941. изврше-
но је пребацивање копненим путевима око стотину немачких бродо-
ва-танкера са других речних система (Рајна, Одра, Елба) на Дунав код
Ђурђуа. Нојбахер је самозадовољно, у свом послератном извештају,
навео да су то биле „главне техничке мере које су заједно са рефор-
мом службеног одвијања петролејског извоза водиле до тога, да су
румунска лиферовања функционисала као једна аутоматска бен-
зинска станица“. Све захваљујући, координацији „интереса Четворо-
годишњег плана Министарства привреде *Reicha*, Врховне команде
Вермахта, Врховне команде морнарице и Врховне команде ваздухо-
пловства под руководством Четворогодишњег плана, који је у овом

43 Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, 85, 86; Braun, *The German Economy*, 118.

44 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 375, 376.

45 Leibrock, *Der Südosten*, 260.

случају, са одобрењем Министарства иностраних послова Reicha био налогодавац ванредног опуномоћеника за питање нафте“.⁴⁶

У пролеће 1939, *Anglo Danubian Transport Company* тражила је финансијску помоћ британске владе јер јој је друго решење била продаја танкера и тегљача Немачкој. Британска влада је ставила под своју контролу сва пловила компаније, а у новембру 1939. у Лондону је основана нова компанија (регистрована 1940) *Goeland Trading and Transport Company Limited*. Она је била у потпуности под контролом британске владе, са задатком да води британску „дунавску политику“, што је подразумевало и отежавање и ограничавање транспортних могућности других (пре свега немачких бродарских компанија), као и обавештајне активности и саботаже кључног пловног пута, посебно Ђердапа, којим је ишао извоз румунске нафте. Укључујући *Југословенско паробродарско друштво* у којем је *Goeland* имао удео, под британском командом било је крајем 1940. године 270 баржи, 50 баржи-танкера, 31 моторна баржа-танкер и 51 тегљач. Највећи део ове флотиле је у пролеће 1941. евакуисан у Турску и на тај начин није пао у руке непријатељу.⁴⁷ Херман Нојбахер је после рата пред савезничким истражитељем изјавио да су Британци у мају 1940. организовали саботажу на Ђердапу и саботаже на возовима са цистернама, и да је немачка страна знала и за „каснија галијанска претоваривања на енглеске бродове у Егејском мору и (...) тајне транспорте знатних количина уља за подмазивање преко Истанбула до Афричког фронта“.⁴⁸

Британци су од пролећа 1939. израђивали планове за онеспособљавање румунских нафтоносних поља у Плоештију у случају немачке инвазије, уз сарадњу са румунским генералштабом. Средином августа 1939, са француским савезницима, Британци су разрадили детаљан план о разарању седам најважнијих румунских рафинерија и три најважнија нафтоносна поља; Французима је овим планом било стављено у дужност уништење осталих шест рафинерија и три мања налазишта.⁴⁹ Политичка промена у Румунији после убиства председника Калинескуа (*Calinescu*) у организацији припадника фашистичке Гвоздене гарде 21. септембра 1939, која је довела до отвореног за-

46 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, „Posmatranje o mirnodopskoj i ratnoj privredi Trećeg Rajha“, 1945, 78.

47 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 1933–1945, 28, 29.

48 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 78, 108, 109. - Посао са „преусмеравањем“ испорука мази-ва румунским бродовима до Истанбула и даље ка Британцима у Северној Африци ишао је уз помоћ швајцарског транспортног предузећа *Surveillance de Genève*.

49 О овим плановима видети: Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 364.

окрета ка сарадњи са Немачком, капитулација Француске крајем пролећа следеће године, протеривање почетком јуна 1940. британског особља запосленог у нафтним компанијама, уз појачано обезбеђење свих погона које је обављала румунска војска, учинили су да се одустане од ових планова. Покушаји блокаде Бердапа (потапањем шлепова, урушавањем стеновитог дела обале и слично) који су планирани и покушавани до априла 1941. (уз трајаву организацију и „проваљивање“ немачке обавештајне службе) остали су нереализовани.⁵⁰ Особље британског посланства напустило је 15. фебруара Букурешт. Саветник посланства за нафту (Petroleum Adviser) Е. А. Бертхолд је, у Каиру, на састанку са државним секретаром иностраних послова и шефом Генералштаба, тражио неодложно бомбардовање румунских нафтних постројења, која су у том моменту била ван домашаја британских бомбардера. Он је у јулу 1941. одлетео у Москву а затим у Севастопол да совјетским савезницима пружи податке потребне за извођење ваздушних напада на румунска нафтна постројења.⁵¹ Немачка обавештајна служба је у априлу 1940. осујетила покушај велике саботаже која је требало да доведе до затварања Дунава код Казана.⁵² У лето 1940, у сарадњи немачке и румунске обавештајне службе, разбијена је група коју је организовала британска служба, а која је вршила саботаже на возовима са цистернама за гориво.⁵³

У Бугарској је *Kontinentale Öl* основао *Bulgarische Mineralöl A.G.*, са акционим капиталом од 3.300.000 лева, за увоз и дистрибуцију нафтних производа. У Атини је *Kontinentale Öl* основао *Mineralöl G.m.b.H. Südost, Ltd.* у сарадњи са *Shell-Hellas Ltd.*, са капиталом од 20.000 рајхсмарака. Педесет процената капитала било је у власништву *Bataafsche Petroleum Mij* и ова компанија је деловала као клириншки картел за

50 О покушајима британске обавештајне службе SOE (Special Operation Executive) да прекине транспорт румунске нафте Дунавом и железницом на југословенској територији в.: Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca. Britanski šticeńnik*, (Zagreb: Globus, Beograd: Narodna knjiga, Prosveta, 1979), I/23–26.

51 Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 18, 19; Милан Гулић, „Важност Дунава и Бердапа у ратним операцијама на подручју Југоистока 1941–1944“, *Историја 20. века* 3/2012, 39–62.

52 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 107. - Нојбахер наводи да је у два чамца претоварена велика количина експлозива из једног трговачког брода код Сулине у делти Дунава и да је, после притиска на тада још неутралну румунску владу, товар експлозива заплењен а посаде чамца (по наводу било је 120 припадника британске ратне морнарице, пионирске чете и артиљерије) ухапшене.

53 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 108; Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 18, 19.

послове с нафтом као *Kontinentale Öl G.m.b.H Südost & Shell-Hellas*.⁵⁴ Исти рецепт је примењен у Албанији, где је основано *Albanien Öl G.m.b.H* са 20.000 рајхсмарака оснивачког капитала с циљем да се бави прерадом сирове нафте са налазишта у области Девола.⁵⁵

Привреде земаља које су биле у савезничком односу са Немачком брзо су по отпочињању Другог светског рата биле суочене са све оштријим диктатом Берлина и притисцима да се потчине растућим захтевима. То је од 1941. довело до тога да су постале важан, контролисан, „допунски део“ немачке ратне економије. Тако је кроз директне наруџбе и наметањем заједничких програма, мађарска привреда дошла у потчињен положај. Кроз заједнички програм у авио-индустрији (*Messerschmitt-Programm*) вредан три милијарде пенга, вршена је експлоатација мађарског боксита и нафте, што је само на почетку програма било делом под контролом мађарске владе. Међутим, касније је командно руковођење прешло у надлежност Немачке индустријске комисије (*Deutsche Industrie Kommission*) у Будимпешти.⁵⁶

За време разговора немачких високих државних привредних функционера у Бечу о подели „југословенског ратног плена“, пред конференцију на којој је требало распарчати територију Југославије, постављено је између осталог и питање експлоатације нафте из области које је окупирала Мађарска. Закључено је да ће оно бити посебно расправљано и да је „предвиђен један договор о концесијама“, а да се треба надати да неће бити „никаких озбиљних мађарских отпора“.⁵⁷

Све веће потребе за горивом и осталим производима петрохемије за немачку ратну машинерију, нарочито после напада на Совјетски Савез, чије резерве нафте је требало да постану основа будућег немачког „нафтног монопола“, и брзо исцрпљивање свих домаћих резерви довели су до тога да је Берлин испостављао својим

54 Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 105.

55 Исто.

56 Ivan T. Berend, Gyorgy Ranki, *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, (New York and London: Columbia University Press, 1974), 78.

57 Разговоре је водио Carl Clodius, који се налазио на челу На Пол одељења у АА, а у њима су учествовали: пуковник Erwin Braumüller шеф WeWiSt за Србију, државни секретар Friedrich Landfried и Min. Dir. Günther Bergmann из RWM, Min. Dir. Friedrich Gramsch као представник Четворогодишњег плана. *Dokumentenedition Europa unterm Hakenkreuz*, Bd. 6: Jugoslawien, Griechenland, Albanien, Italien, Ungarn, (1941-1945), (Berlin-Heidelberg: Hüthig Verlagsgemeinschaft, 1992), 140, 141.

вазалима и савезницима све веће захтеве за испоруке нафте. У септембру 1942. специјална немачка делегација стигла је у Букурешт са захтевима поднесеним маршалу Антонескуу за „нове жртве“: редукција јавног транспорта, забрана коришћења нафтних деривата за грејање становништва, што би повећало испоруке нафте за немачке војне потребе.⁵⁸ Нојбахер је предложио да се у Румунији прозводња нафтних деривата реорганизује тако што би, уместо великих рафинерија, дуж железничке пруге било изграђено око две стотине малих погона за прераду. На тај начин би децентрализацијом прераде њено блокирање ваздушним нападима било значајно смањено. Овај његов предлог није наишао на разумевање, по његовом каснијем сведочењу, ни у војним ни у круговима нафтне индустрије.⁵⁹ Поред тога, румунски савезници показивали су све мање воље да излазе у сусрет захтевима да смање сопствену потрошњу због немачких пореба.⁶⁰ Нојбахер је покушао да утиче на њих да домаћу потрошњу нафте и деривата, као главних енергената, замене за угаљ и земни плин, да би на тај начин за немачке потребе била ослобођена допунска количина погонског горива. У ту сврху је румунским највећим потрошачима нафте испоручивао потребну технологију за прелазак на алтернативна горива (железница, електричне централе, индустрија).⁶¹

На карти речних водених путева који је требало да постану главна саобраћајна комуникација Трећег рајха са освојеним областима на Истоку, биле су уцртане и предвиђене линије нафтовода који би из области Бакуа „црно злато“ доводио до лука на источној обали

58 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 26.

59 Institut für Zeitgeschichte, München – Berlin, Archiv Zeugenschrifttum (zbirka), dok. Historical Interrogation Report, signatura: ZS 2069, Dr. Hermann Neubacher 3–4 October 1945.

60 Протести из Букурешта због привредног исцрпљивања румунских ресурса упућени су Берлину у децембру 1941. Приговарано је због високих трошкова издржавања 40.000 немачких војника, исплата породицама Немаца, румунских држављана, добровољаца у Вермахту и СС-јединицама, прецењивања немачке робе у трговинској размени и др. Уместо попуштања у односима, Румунија је новим уговором у јануару преузела нове обавезе Тајним протоколом о спољнотрговинској сарадњи: испоруке 400.000 тона жита Немачкој и 200.000 Италији, а своје вишкове ће ставити на располагање потребама немачке армије на Истоку. Преузела је и обавезу повећања производње нафте. Пред офанзиву у пролеће 1942, предвиђано је повећање румунских вишкова жита на 850.000 тона. Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope, 1941–1945*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987), III/337–339.

61 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 92.

Црног мора, одакле би танкерима било транспортовано до румунских лука и даље Дунавом ка Немачкој. План је укључивао и проширење лука на Дунаву (укључујући и луку Београд) и капацитета за складиштење нафте.⁶²

Румунија је извезла у Немачку 1939. године 1,7 милиона тона различитих производа своје нафтне индустрије. Већ 1941. тај извоз је вишеструко увећан: попео се на 2,9 милиона тона, али је следеће године опао на 2,2 милиона тона испоручених на територију Рајха и за потребе Вермахта на Источном фронту и Југоистоку. Следеће, 1943, испоручено је 2,4 милиона, а 1944. нешто више од једног милиона тона нафте.⁶³

Мађарска: „нафта с неба“

На основу немачко-мађарског договора од 1. маја 1941. требало је да Немачкој буде у први мах испоручено 60.000 тона сирове нафте и 12.000 тона бензина, али је захтев брзо вишеструко увећан. После притиска Берлина на владу у Будимпешти, тражено је додатних 80.000 тона.⁶⁴ Операције на Источном фронту у зимском периоду 1941/42. довеле су до исцрпљивања оперативних резерви погонског горива за Вермахтову ратну машинерију, које су износиле око 2,5 милиона тона. Неуспешна офанзива на Кавказу исцрпла је последње резерве, што је имало за последицу појачан притисак на немачке југоисточноевропске савезнице Румунију и Мађарску да повећају своје испоруке горива.⁶⁵ Немачка је претходно, крајем 1940. године, обезбедила концесије за истраживање и експлоатацију налазишта у југоисточној Мађарској преко *МАНАТ*-синдиката који је настао спајањем највећих немачких нафтних предузећа са *Wintershallom*. Мађарска влада је модернизовала и проширила капацитете за производњу уља за подмазивање у Чепелу и Алмашфузиту које су биле власништво *Shella* и *Vacuuma*. Нова рафинерија је изграђена у Сени (*Szoeny*) на

62 *Vorschläge zum Ausbau der Donau als Grossschiffartsstrasse, Arbeitskreis für Donauren der Südosteuropagesellschaft e. V.*, (Wien, 1941).

63 Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, 163, 249, tabela 4, 5. - Нојбахер се у једном поратном исказу, током истражног поступка, присећао податка од око 3,2 милиона тона нафте испоручених Немачкој. Војни архив, Досије Neubaucher IV-5/64, Значење кавкаске офанзиве, без датума.

64 Michael Riemenschneider, *Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber Ungarn 1933-1944*, (Frankfurt am Main, New York: P. Lang, 1987), 230-232.

65 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 73.

Дунаву. Мађарски погони су добили на важности после почетка систематских ваздушних напада на објекте у Румунији пошто су били ван домета савезничких бомбардера. Њиховом изградњом мађарска влада се нашла у привредно повољнијем положају јер је уместо извоза сирове нафте могла да понуди финалне производе. Захваљујући овим мерама, Мађарска је, после покривања својих потреба, била у стању да понуди својим немачким и у мањој мери италијанским савезницима вишак од 150.000 тона бензина, уља и других производа.⁶⁶

Савезнички напади на комуникације нису озбиљније реметили пребацивање горива до немачких корисника. Мали губици у возовима-цистернама надокнађивани су и великим бројем заплењених цистерни. Контрола Дунава је омогућила несметан саобраћај танкера. Подземни резервоари великог капацитета изграђени су у средњој Немачкој, где су складиштене стратешке резерве нафте са југоистока.⁶⁷

Током 1942. године дошло је до нових немачких захтева, који су влади у Будимпешти све до 1944. постављани свака три месеца. Годишњи контингент уговорен за 1941/42. био је на тај начин утростручен.⁶⁸

Нове нафтоносне изворе на територији Мађарске, чија је производња достигла 1944. по сведочењу Нојбахера „готово 1 милион тона“, он је назвао „нафта с неба“.⁶⁹ У исто време, немачка влада је вршила снажне покушаје да стави под контролу највећу мађарску нафтну компанију *MAORT* у чијим су се рукама налазила готово сва важнија налазишта у земљи.⁷⁰ Већински пакет акција ове компаније је био недостижан: налазио се у поседу америчког *Standard Oila*. Немачки хемијски гигант *IG Farben A.G.* био је спреман да за пре-

66 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 27.

67 Исто, 30.

68 Riemenschneider, *Die deutsche Wirtschaftspolitik*, 230–232.

69 Institut für Zeitgeschichte, München – Berlin, Archiv Zeugenschrifttum (колекција) (dok. Historical Interrogation Report, signatura: ZS 2069, Dr. Hermann Neubacher 3–4 October 1945.

70 Године 1937. отворена је експлоатација у области Budafapuszta а 1940. у Lovaszni. Ова два нафтоносна поља давала су две трећине укупне количине произведене нафте. Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 40.

Производња нафте у Мађарској у тонама

1937.	1938.	1939.	1940.	1941.	1942.	1943.	1944.
2.200	42.800	143.200	251.400	421.700	665.200	837.710	809.970

пуштање контроле над *MAORT*-ом као компензацију понуди *Standard Oilu* неки од својих поседа у Јужној Америци.⁷¹

Немачки министар иностраних послова Рибентроп је, на основу података добијених од Карла Клодијуса (Karl Clodius), руководиоца Привредно-политичког одсека Министарства иностраних послова, приликом посете Будимпешти затражио повећање производње и извоза нафте од 60.000 на 80.000 тона годишње. Нојбахер је потписао додатни уговор са мађарским изаслаником Никлом (Nickl) за испоруке погонског горива за тромесечје април–јуни 1942, од 88.000 тона, после повећања производње са тадашњих 50.000 тона, која је била достигнута у фебруару те године.⁷²

Посланик Клодијус је затражио дозволу да у сламању отпора мађарске владе и наметању немачких услова употреби „сва средства политичког притиска“, чему се противио министар Рибентроп (Joachim Ribbentrop). Херман Геринг захтевао је „да *MAORT* дође у немачке руке јер свако налазиште нафте у Европи мора да буде искориштено до крајњих граница“. Он је одобрио „употребу потребних политичких притисака“.⁷³ Пошто је *Standard Oil* одбио понуду *IG-Farben* о „трампи“, *MAORT* је под немачким притиском подржављен почетком 1942. па је извлачење нафте за немачке потребе настављено без даљих проблема и уз вишеструко повећање производње.⁷⁴ Од 42.000 тона произведених у Мађарској 1938, производња сирове нафте достигла је 1943. године 842.000 тона, од чега је 458.000 тона отишло за немачке ратне потребе.⁷⁵

Једна британска анализа ових активности наводи да су највећи потрошачи мађарске нафте, Немци, међутим, имали малу улогу у њеној производњи. Првенствено због чињенице да је вађење сирове нафте било у рукама *Royal Dutch-Shell*, *Vacuum* и *Magyar Petroleumipar* компанија, од којих су прве две биле у већинском холандско-британско-америчком власништву и под управом мађарске владе, која је у њима такође имала удела.⁷⁶ Немачка је дошла 1941.

71 Ford, *Oil as a Factor in the German War Effort*, 234–236.

72 Лукач, *Treći Rajh*, 314, 315.

73 Riemenschneider, *Die deutsche Wirtschaftspolitik*, 235.

74 Исто, 236.

75 Berend, *Economic Development*, 329. - Нојбахер је пред америчким истражитељима, говорећи о успесима у подизању производњи нафте, навео да је 1937. године у Мађарској произведено на пољима око Лисбеа само 2.000 тона, а на истим налазиштима 1943. добијено „преко 900.000 тона“. АЈ, Мf, NAW, Т-311, г-195, 79.

76 PRO, FO, 371/46870-173470, German Buisniss Penetration.

године до две велике концесије: једне на северу Мађарске која је додељена предузећу *Ungarischdeutsche Erdölwerke*, које је представљало *Wintershall A.G.*, *Gewerkschaft Elwereth* и *Preussag*, док је друга била на територији анектираној од Југославије и била додељена (60%) пре поравнања 1943. *Ungarischdeutsche Erdölwerke*, док је 40% припало италијанском *A.G.I.P.*-у. Иако су развијане, ове концесије нису биле посебно продуктивне пре окупације Мађарске 1944.⁷⁷

У свом исказу пред америчким истражитељима у октобру 1945, Нојбахер је навео да је путовао у Будимпешту „око четири пута годишње“ због преговора о кватралним испорукама мађарске нафте, који „генерално, нису (...) били тешки“. Ово питање било је ван компетенције Карла Клодијуса, руководиоца Привредно-политичког одсека Министарства спољних послова Рајха. По питању испорука нафте и деривата, Нојбахер је у Будимпешту долазио са широким овлашћењима: по његовом тврђењу, представљао је Министарство иностраних послова, Врховну команду оружаних снага и његов уред у Букурешту.⁷⁸

У последњој фази рата мађарска нафта је добила на још већем значају, посебно у програму дисперзије немачких нафтних постројења. Посебна вредност мађарске нафте била је у томе што је она садржала 30% бензина, за разлику од аустријске и немачке сирове нафте са свега до 10%. У Гајленберговом (*Geilenberg*) програму за дисперзију производње, њен важан део требало је да буде пребачен на технолошки једноставна постројења („*Ofen*“-пећи). Око двадесет постројења било је планирано да буде изграђено и да њихова прерада сирове нафте у бензин буде три пута већа од прераде немачке сировине.⁷⁹ Када су се мађарске рафинерије нашле у домету савезничке авијације и отпочело њихово бомбардовање, улагани су ефикасни напори да се настави производња. Последње количине бензина и дизела за немачке трупе на Југоистоку испоручиване су до фебруара 1945. године. Производња сирове нафте је у то време достигла 60.300 тона месечно.⁸⁰

77 Исто.

78 NAW, Military Intelligence Service Report, Dr. Hermann Neubacher, RG 165, Box-745, 15. October 1945, 29.

79 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 152–154. - Едмунд Гајленберг (*Edmund Geilenberg*) је био шеф Главног комитета за производњу муниције а затим специјални комесар за реконструкцију и размештање рафинерија.

80 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*. - У последња три месеца 1944. године произведено је 35.000 тона бензина и 8.000 тона дизела.

У Југославији су, у међуратном периоду, чињени први кораци у истраживању и експлоатацији налазишта нафте и земног гаса. Концесије су се налазиле у рукама страних концерна, пре свега *Standard Oila* и *Shella (Jugoslavenski Shell)*. Њима су припадале и две рафинерије, у Цапрагу и Босанском Броду. Постојала је још једна рафинерија малог капацитета у Осјеку (*Ipol*), док је у изградњи била рафинерија у Смедереву.⁸¹ Уз сагласност Четворогодишњег плана, основана је групација немачких фирми која је добила концесије за експлоатацију налазишта нафте и земног гаса у Хрватској. У овој групи налазили су се: *Elveratg*, *Preussag*, *Dea* и *Wintershall*, уз учешће југословенске државе као другог партнера.⁸²

Под патронатом ове немачке групе (*Deutsche Gruppe*) основан је непосредно пред почетак Другог светског рата *Југопетрол*, који је почео интензивна истраживања и куповину концесија.⁸³ Тако су у немачки посед доспеле концесије *Међимурског петролејског друштва*, *Теслића*, *Паноније* и *Уњаника*. Посебан интерес показан је за налазишта у Хрватској, код Кутине (Гојило и Бујавица), која су била у рукама *Југопетрола* у пролеће 1940, зато су упућени специјални немачки агенти са задатком да руководе заштитом од саботажа.⁸⁴ Убацавање агента *Werkschutz* (VI управа *RSNA*, *Ausslandsnachrichtendienst*) на нафтна налазишта *Југопетрола* у Славонији, обављено је у првој половини 1940. године.⁸⁵

81 Сергије Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, (Београд: Друштво економиста Србије, 1952), 45–47.

82 АЈ, МЈ, NAW, Т-311, г-195, 120.

83 Димитријевић, *Страни капитал*, 44; Holm Sundhaussen, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*, (Stuttgart: Dt. Verlag – Institut, 1983), 134.

84 Bundes Archiv (BA), R 8, 104, Schutz der deutschen Erdölunternehmungen, Berlin 8. III 1940; BA, R 58, 104, Gewerkschaft Elwerath, Herrn Direktor H. Brochhaus. Bericht über die von bereits betroffenen bzw. In Aussicht genommenen Anordnungen zur Verhütung von Sabotageakten bei unseren Bohrungen in Jugoslawien, Hannover, 9. III 1940; Isto, VI D21, Beschprechungen bei der Gewerkschaft Elwerath, Werk Hannover, über die Einsatz des SS-U-Stuf. H. Klink in Jugoslawien, Berlin, 3. V 1940. - Димитријевић наводи податак о годишњој производњи на Гојилу током рата од 22.481 тоне. Налазиште је тешко оштећено у нападу партизанских јединица 6. IX 1942. Димитријевић, *Страни капитал*, 44.

85 О овоме видети: Milan Ristović, „Delovanje nemačke Organizacije za zaštitu privrednih objekata (‘Werkschutz’) u Jugoslaviji 1940. godine“, *Vojnoistorijski glasnik* 1, 1986, 183–203.

Организовање заштите производње и транспорта

Кључна улога Дунава као главног пута у снабдевању нафтом постала је од септембра 1939. до пролећа 1941. изазов за британске обавештајце, који су неуспешно покушавали да организовањем саботажа затворе ову транспортну руту. Посебан задатак од 1938. године (после Аншлуса Аустрије) да обезбеђује немачке позиције у југословенској нафтној привреди добила је „Kriegsorganisation Jugoslawien“ (КО), коју је основала војнообавештајна служба Абвер (Abwehr), са седиштем у немачком посланству у Београду. На њеном челу налазио се искусан обавештајац, бивши аустроугарски официр, мајор Ерих Ласер фон Цолхајм (Erich Lasser von Zollheim); КО је добила задатак да обезбеди обавештајну заштиту немачких привредних интереса, посебно да води рачуна о обезбеђивању полвидбе Дунавом немачким танкерима с нафтом која је транспортована из Румуније за Немачку. Опумоћеник VI одељења СС-штурмбанфирер Краус био је у Београду пријављен као службеник представништва Четворогодишњег плана, а руководио је групом агената такође задужених за заштиту пловидбе Дунавом.⁸⁶

У септембру 1939, у Букурешту је, уз знање и сарадњу румунске тајне службе Siguranza, образован један мањи штаб војнообавештајне службе за праћење послова око испорука нафте. На овом послу нашла се и посебна организација Абвер II за заштиту Дунава која је водила операцију *Рајфајзен (Unternehmen Reiffeisen)* 1940.⁸⁷ Од посебног значаја било је надгледање транспорта Дунавом од румунске нафтне луке Ђурђу ка Бечу (и успутних лука: Лом, Видин, Турну Северин, Оршава, Молдова и југословенских дунавских лука) уз организовање система обалске страже (*Landposten*), чији су чланови били регрутовани у AST II Abwehra и прикључени особљу немачких паробродских компанија. Страже су такође биле распоређене и на реморкере. Нојбахер је открио да је организована и посебна група од 25 агената Абвера са задатком да осигура луку Ђурђу у случају да дође до сукоба са Румунијом, с којом је већ био склопљен пакт о нафти. У бугарској луци Русе образован је „спортски центар“ у који је смештена обавештајна претходница, којој се крајем јула придружила група од 140 агената AST II Wien, под командом пуковника Ваг-

86 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 135.

87 Državni sekretarijat unutrašnjih poslova FNRJ, Uprava državne bezbednosti, III odeljenje, *Nemačka obaveštajna služba u staroj Jugoslaviji*, II, (Beograd, 1955), 422–424.

нера (Wagner). Акција под шифрованим именом *Викинг*, настављена је у септембру 1940. када је група агената пребачена на румунску територију (Бреазу у долини Прахове). Уласком немачких јединица на румунску територију крајем 1940. престала је потреба за камуфлирањем у „спортисте“.⁸⁸

Последица распарчавања Југославије априла 1941. било је и стварање простора за даље наметање контроле над производњом нафте, посебно оним њеним делом који се налазио у границама усташке Независне Државе Хрватске, на чијим су територијама била најважнија налазишта и прерађивачка постројења. Иако је њихов допринос у покривању ратних потреба био безначајан у поређењу са румунским, око *Jugoslavenskoj Shella* (преименованог у *Hrvatski Shell*) и *Standard Oila* вођена је борба немачких компанија, које су се позивале на своја права, и усташке државе, која је опет истицала своја. Ова грчевита препирка вођена је интензивно током 1941. *Jugoslavenski Shell* био је у власништву *N.V. De Bataaafsche Petroleum Mij* из Хага, односно *Petroleum Assurant Mij*, чијих се 75% акција налазило у рукама *Shellove* лондонске поверилачке фирме *Asiatic Petroleum*.⁸⁹

Пошто су се холандске компаније налазиле под немачком комесарском управом, то је био и „најјачи аргумент“ да контролу треба проширити и на *Jugoslavenski (Hrvatski) Shell*. Влада у Загребу морала је да попусти пред захтевима својих моћних татора и пристане на „поделу колача“ између *Shella* и тзв. *Gruppe Brokhaus (Elwerath)*, односно *Jugonetroла*. Објава рата НХД Сједињеним Државама искориштена је да усташка држава под своју контролу стави *Standard Oil*, али је на основу Павелићевог пристанка датог италијанском министру иностраних послова Галецу Ђану ова компанија почетком 1942. препуштена италијанском предузећу *A.G.I.P.*⁹⁰

Под пуном немачком контролом налазило се треће по величини нафтно предузеће *Petrolejsko d. d.* чији је акциони капитал у висини од 20% припадао *Preussagu*, 80% *Elweratu*, *Deutsche Erdölgesselschaftu* и *Wintershallu A.G.* Крајем 1941. године влада НДХ је основала холдинг друштво *Паклина*, као привилеговану кровну организацију, за чији рад је, после испуњавања услова којима су осигу-

88 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 106, 107.

89 О овоме постоји обимна преписка у Војном архиву. ВА, R 7/2410; ВА, R 7/2409; ВА, R 7/8/4/6389; ВА, R 7/2408. О овоме детаљно пише у: Sundhaussen, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens*, 141-142.

90 Sundhaussen, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens*, 141.

рани немачки интереси, дало сагласност немачко посланство у Загребу.⁹¹

Дистрибуција нафтних производа у окупираној Србији била је под контролом *Mineralöl Vertrieb Serbien A.G.*, са оснивачким капиталом од милион динара, а акционари су били: *Kontinentale Öl* (30%), *Jugoslavenski Shell* (30%), *Петрол* Београд (20%) и *Рафинерија* Смедерево (20%).⁹²

У писму Нојбахеру крајем децембра 1941. Геринг му је образложио његова нова задужења као „опуномоћеника Министарства иностраних послова за Југоисток и опуномоћеника Четворогодишњег плана за питања нафте“ и разлоге образовања посебног југоисточног уреда за нафту: да би се покриле немачке потребе и обезбедило снабдевање савезника (пре свега италијанске армије) морале су се по сваку цену спроводити све потребне мере за подизање производње у Румунији, Мађарској и НДХ. Нојбахер је имао задатак да обједини рад свих постојећих немачких органа, укидајући на тај начин мешање компетенција и образујући ново тело које ће сарађивати са Министарством привреде Рајха и Врховном командом. Ово Нојбахерово наименовање требало је да буде „привремено“: њему је и даље била намењена знатно важнија улога у будућој привредној експлоатацији совјетских територија после њиховог освајања.⁹³

Геринг је крајем децембра писао и Рибентропу да, иако је наступило време Нојбахеровог ступања на дужност „сарадника у решавању [мени] од Хитлера поверених задатака у Русији у нафтоносним областима“, развој догађаја на фронту условио је да његово ангажовање у Русији мора да буде одложено. Да би „искористио његову радну енергију и искуство (...) за решавање важних питања за рат и у нафтној привреди (...) тражио [је] сагласност министра иностраних послова Рајха за његово пребацивање на југоисточни сектор“.⁹⁴

Привредни стручњак Сава Улмански, повреник бечког SOEG-а, сачинио је у децембру 1942. године „подсетник“ о истраживању налазишта земног гаса и нафте у Хрватској, на основу подата-

91 Исто, 141.

92 Други извори наводе да су *Mineralöl Raffinerie Smederevo A.G.* и *Deutsche Gruppe* поседовали по 30% а *Kontinentale Öl A.G.* 25% и *Shell* 15% акција. Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 106.

93 NAW, T-120/1077, 436987, Gering – Nojbaheru, без датума (крајем децембра 1941).

94 NAW T-12071077, 436986, Göring – Ribbentop, крајем децембра 1941; Neubacher, *Sonder-Auftag Südost*.

ка добијених истраживањима страних стручњака и из „сопствених сазнања“.⁹⁵ На ову тему Улмански се вратио крајем марта 1943, доносећи податке о искоришћавању нафте у Хрватској, Мађарској и Румунији.⁹⁶ Под вођством *IG-Farbena*, неколико немачких фирми је дошло је до учешћа у рафинерији нафте у Смедереву.⁹⁷

Преговори око повећања испорука и исправке цене румунске нафте поново су покретани, поред постојећих уговора и споразума, пре свега због незадовољства румунске владе која је, с доста разлога, сматрала да је све договорено било изнуђено и на штету румунских интереса. Недељу дана после покретања *Операције Барбароса*, 29. јуна 1941, од румунске делегације, коју је предводио министар иностраних послова Михај Антонеску (*Michai Antonescu*), немачки посланик у Букурешту Манфред фон Килингер (*Manfred von Killinger*), Херман Нојбахер, Карл Клодијус и представник ОКВ генерал Томас (*Thomas*) захтевали су интензивирање производње и повећање испорука нафте.⁹⁸

У једној белешци министра иностраних послова Михаја Антонескуа, 16. новембра 1941, наведено је да је Нојбахер после повратка из Берлина, где је имао консултације са Герингом, изашао пред маршала Антонескуа са планом реорганизације производње и капацитета, смањења домаће (цивилне) потрошње у Румунији, укључујући и промене Закона о рударству и услова извоза. Нојбахер је предочио и проблем снабдевања италијанских савезника, посебно поморских снага које су готово у потпуности зависиле од увоза дизел-горива. Одговор који је специјални опуномоћеник добио од „кондукатора“ није био задовољавајући и сводио се на захтеве за „конкретним плановима“ и „економским преговорима у ширем оквиру“.⁹⁹

Посланик Фон Килингер је у више прилика „притискао“ владу у Букурешту с истим захтевима.¹⁰⁰ Прекидање или барем ометање снабдевања нафтом немачке ратне машинерије из румунских извора постало је један од најважнијих циљева савезничких ваздушних напада. Савезничке анализе важности Плоештија и других румунских нафтних постројења за осовински ратни напор слагале су

95 NAW-N, T-71, 64/562757/66, 21. decembar 1942.

96 NAW-N, T-71, 64/562658, 27. mart 1943.

97 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 120.

98 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 417.

99 Исто, 106.

100 Исто.

се да је њихово уништење или онеспособљавање за нормалну производњу прворазредни стратешки циљ. Прво бомбардовање Плоештија и резервоара у Констанци извели су амерички бомбардери који су полетели са аеродрома Фајд у Египту у јуну 1942. То је био увод у серију савезничких ваздушних напада у следеће две године.¹⁰¹ После капитулације Италије ваздушни напади на румунска нафтна постројења су појачани, а амерички бомбардери су полетали са аеродрома у Пођи (Poggia). Нојбахер је тврдио да су губици због бомбардовања румунских нафтних постројења били „више него изједначени кроз неочекивани развој аустријских и мађарских петролејских поља“.¹⁰² Производња нафте у Аустрији после Аншлуса 1938, захваљујући великим улагањима Геринговог Четворогодишњег плана, достигла је 1943. преко два милиона тона.¹⁰³

У јуну 1942. преговори представника две владе вођени су у Букурешту; румунски представници су изнели став да је терет обавеза који је стављен Румунији дошао до својих крајњих граница и захтевали да се коначно почне са немачким испорукама у оружју, сировинама и злату. Румунска влада се опирала даљем немачком продору у своју нафтну индустрију, бунила се због настављања преузимања деоница, као начина да се прикривено преузима контрола у овој области, и сматрала да се њени немачки и италијански савезници понашају према њој као према вазалној а не савезничкој држави. Овај отпор је принудио Берлин да понуди извесне противуслуге, па је после посете немачког министра привреде Функа Букурешту дато обећање о додели кредита Румунији од преко 300 милиона рајхсмарка у ратном материјалу. Председник румунске владе, маршал Јон Антонеску је морао да попусти, имајући у виду положај румунских трупа на Источном фронту, и преда своје нафтне резерве. Ипак, поред укупне производње од 5,6 милиона тона, немачка војна сила добила

101 Исто. - Први симболични напад је извео 22. 6. 1941. један совјетски бомбардер. Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 18. - Нови су извели Совјети у мају. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*; Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 443. - Посебно разарајући је био напад 120 „летећих тврђава“ на Плоешти у ноћи 13. 9. 1942. Лукач, *Treći Rajh*, 342.

102 AJ, Mf, NAW, T-311, r-195, 78, 79. - О бомбардовању циљева у Југославији видети: Milan Terzić, „Jugoslovenska kraljevska vlada, general Dragoljub Mihailović i savezničko bombardovanje ciljeva u Jugoslaviji 1942–1944. godine“, *Tokovi istorije* 1–2/2005, 83, 95.

103 Вађење нафте у Аустрији почело је 1936. године у области Zistersdorff.

је око два милиона тона, што је било готово за трећину мање од количине добијене 1941. године (2,7 милиона тона).¹⁰⁴

Систематско бомбардовање само у периоду од 5. априла до 19. августа (пред румунску промену ратујуће стране) имало је за последицу губитак од 1.139.000 тона сирове нафте и 640.000 тона изгубљених током реконструкције оштећених постројења, што је заједно 1.779.000 тона.¹⁰⁵

Маршал Антонеску је средином јуна 1942. писао фелдмаршалу Кајтелу (Keitel) о румунском доприносу рату, пре свега истичући количине испоручене нафте и проблем њеног транспорта. Уз изразе савезничке верности и молбе да његови поздраву буду пренети Хитлеру, Антонеску је наводио да су захтеви да румунска нафтна привреда повећа испоруке за немачке потребе, као што је до тада чинила, неоствариви. Уверавао је да су даља напрезања неизводива, наводећи велике количине авио-бензина, дизела и других производа који су у протеклом периоду били испоручени Немачкој. Од септембра 1940. до септембра 1942. Румунија је Немачкој и Италији испоручила 6.436.298 тона нафте и деривата.¹⁰⁶ Антонеску је 30. марта 1943. одбио Нојбахеров захтев да повећа производњу нафте, изговарајући се опасностима од савезничких ваздушних напада на рафинерије.¹⁰⁷

Уласком немачких трупа у Албанију (која је категорисана „као пријатељска земља“), после капитулације Италије, отворен је био и пут за искориштавање њених привредних, првенствено сировинских ресурса. Од колике су важности за посусталу немачку ратну машинерију биле чак и скромне количине нафте које су се могле добити на овим територијама, пред повлачење са највећег дела Балкана, говори и покушај добијања нафте у Албанији. Тамо су, после уласка немачких трупа и успостављања „пријатељске окупације“ у јесен 1943, инсталиране технолошки једноставне мале рафинерије (Neckermann дестилатори, првобитно намењени „за провизорно по-

104 Bernhard R. Koener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit, *Das deutsche Reich und Zweite Weltkrieg*, Bd. 5/2: Organisation und Mobilisierung des Deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942-1944/45, (Stuttgart: Deutsche Verlags - Anstalt, 1999), 531, 532.

105 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 137.

106 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 641-643. - Од ове количине Немачкој је испоручено 4.940.256 тона, Италији 1.397.824 тоне.

107 Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, 427.

новно активирање севернокавказке производње погонских горива“) које су прерађивале нафту из албанских налазишта.¹⁰⁸

Један, до краја нереализован мегапројекат, који је требало да обезбеди сигурну производњу и складиштење горива, била је изградња велике рафинерије скривене у планинском делу горње Аустрије (Ebensee). На њеној изградњи је било ангажовано 18.000 затвореника концентрационих логора, а произведено гориво је складиштено у велике гумење резервоаре који су потапани у Траунзе.¹⁰⁹

Губитак стратешких извора погонског горива са југоисточноевропских нафтоносних поља и рафинерија имао је великог значаја у смањењу борбене способности немачких оружаних снага у последњој фази рата, приземљујући добар део авиона, избацујући механизоване и оклопне јединице из борбе.¹¹⁰

Герингова изјава „да нико не може да води рат без горива“ показала се тако у свој својој суровој тачности.¹¹¹

Извори и литература

Необјављени извори

- Arhiv Jugoslavije. Mikroteka: National Archive Washington. National Archives and Records Administration, Microfilms, Records of German Field Commands: Army Groups (T-311).
- Bundesarchiv (BA). Reichssicherheitshauptamt.
- Public Record Office (PRO). Foreign Office (FO).
- Institut für Zeitgeschichte, München – Berlin, Archivzeugenschrifttum (kolekcija) (dok. Historical Interrogation Report, signatura: ZS 2069, Dr. Hermann Neubacher 3–4 October 1945.

108 AJ, MF, NAW, NAW, T-311, r-195, 59.

109 AJ Mf, NAW, T-311, r-195, 80. - Рафинерија је до краја рата само делимично била оспособљена за производњу.

110 Подаци о бомбардовањима рафинерија и других нафтних постројања у Европи, укључујући и Југоисток, током такозване *Oil Offensive* у лето и јесен 1944, налазе се у: Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 173. Од циљева на југословенској територији 11. јуна бомбардована је рафинерија у Босанском Броду, на коју је бачена 91 тона бомби, на рафинерију у Смедереву бачено је 252 тоне; 14. јуна је бомбардована рафинерија у Осјеку са 174 тоне, Цапраг са 166 тона. Босански Брод је поново бомбардован 14. јула (182 тоне бомби) а Смедерево 17. јула са 196 тона бомби.

111 Ford, *Oil as Factor in the German war Effort*, 147.

Објављени извори

- *Dokumentenedition Europa unterm Hakenkreuz*, Bd. 6: Jugoslawien, Griechenland, Albanien, Italien, Ungarn, (1941–1945). Berlin–Heidelberg: Hühthig Verlagsgemeinschaft, 1992.
- Ford, T. J. *Oil as Factor in the German war Effort, 1933–1945*, Offices of the Cabinet and Minister of Defence, Chiefs of Staff Committee, Technical Sub-Committee on Axis Oils, S.W. 1. 8th March 1946, Washington D.C.
- Office of Military Government for Germany, United States Finance Division – Financial Investigation Section (OMGUS). *Ermittlungen gegen die Deutsche Bank*. Nördlingen, 1985.
- *Vorschläge zum Ausbau der Donau als Grossschiffahrtsstrasse, Arbeitskreis für Donaufragen der Südosteuropagesellschaft e. V.* Wien, 1941.

Литература

- Berend, Ivan. *An Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Berend, Ivan T. i Gyorgy Ranki. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. New York and London: Columbia University Press, 1974.
- Braun, Hans-Joachim. *The German Economy in Twentieth Century: The Reich and the Federal Republic*. London, New York: Routledge, 2003.
- Buzatu, Gheorghe H. *O istorie a petrolului românesc*. Iași: Casa Editoriala Demiurg, 2009, Ediția a II-a revăzută și adăugită.
- Cottrell, Philip. "Central bank co-operation and Romanian stabilization, 1926–1929". *Business and Politics in Europe, 1900–1970. Essays in Honour of Alice Teichova*, edited by Terry Gourvish. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 106–144.
- Димитријевић, Сергије. *Страни капиталу привреди бивше Југославије*. Београд: Друштво економиста Србије, 1952.
- Engdahl, William. *A Century of War. Anglo-American Oil Politics and the New World Order*. London: Pluto Press, 2004.
- Freytag, Carl. *Deutschlands „Drang nach Südosten“. Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag und der „Ergänzungsraum Südosteuropa“ 1931–1945*. Göttingen: Vienna University Press, 2012.

- Fonzi, Paolo. „La politica petrolifera del Terzo Reich durante la seconda guerra mondiale“. *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 1, 2007, 267–275.
- Гулић, Милан. „Важност Дунава и Бердапа у ратним операцијама на подручју Југоистока 1941–1944“, *Историја 20. века* 3/2012, 39–62.
- Hillgruber, Andreas. *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu: Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1939–1944*. Wiesbaden, 1965.
- Koener Bernhard R., Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit. *Das Deutsche Reich und Zweite Weltkrieg*, Bd. 5/2: Organisation und Mobilisierung des Deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942–1944/45. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt, 1999.
- Kockel, Titus. *Deutsche Ölpolitik 1928–1938*. Berlin: Akademie Verlag, 2005.
- Leibrock, Otto. *Der Südosten. Grossdeutschland und das neue Europa*. Berlin: Volk und Reich, 1941.
- Лукач, Душан. *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope, 1941–1945*, III. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987.
- Marjanović, Jovan. *Dražo Mihailović između Britanaca i Nemaca. Britanski štitićenik*, I. Zagreb: Globus, Beograd: Narodna knjiga, Prosveta, 1979.
- Meyerhofer, Lisa. *Zwischen Freund und Feind - Deutsche Besatzung in Rumänien 1916–1918*. München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchandlung, 2010.
- Neubacher, Hermann. *Sonder-Auftrag Südost 1940–1945*. Goettingen: Musterschmidt-Verlag, 1957.
- *Oil Wars*, edited by Mary Kaldor, Tery Lynn Karl and Yahia Said. London: Pluto Press, 2007.
- Petzina, Dieter. „IG-Farben und Nationalsozialistische Autarkiepolitik“. *Tradition. Zetischrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie*, 13. Jahrg., H. 5, Oktober 1968, 250–254.
- Riemenschneider, Michael. *Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber Ungarn 1933–1944*. Frankfurt am Main, New York: P. Lang, 1987.
- Ristović, Milan. *Nemački „novi poredak“ i Jugoistočne Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.

- Ristović, Milan. „Delovanje nemačke Organizacije za zaštitu privrednih objekata ('Werkschutz') u Jugoslaviji 1940. godine“. *Vojnoistorijski glasnik* 1, 1986, 183–203.
- Schanetzky, Tim. „*Kanonen statt Butter*“: *Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich*. München: C. H. Beck, 2015.
- Sundhaussen, Holm. *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*. Stuttgart: Dt. Verlag – Institut, 1983.

Summary

Milan Ristović

Between “the Sacrifice of Blood” and the Most Important “Allied Contributions”: Third Reich and the Issue of Oil in the Southeast Europe in World War II (with special reference to British and American analysis)

Abstract: The plans of the Third Reich to conquer the “living space” in the East of Europe and the great dependence of the German war economy on imports of oil and oil products, after the introduction of the naval blockade, turned it to the only available source of these strategic raw materials, which were located in Southeast Europe. The Romanian oil, new sites in Hungary and other neighbouring countries, the acquisition of the ownership and control over the oil companies which, before the war, belonged to the Western countries and the United States, the imposition of an exclusive right for taking huge quantities of oil for the German war needs, the organization of transport, sabotage prevention, and repairs of refineries after Allied bombing are some of the issues discussed in the text. Attention is also given to the role of Hermann Neubacher, the German special commissioner for the economy.

Key words: Second World War, Southeast Europe, Romania, Hungary, the war economy, Germany’s dependence on oil import, the special commissioner for economic issues

The arming of the Third Reich in the mid-1930s and comprehensive preparations for the takeover of the remnants of “Versailles system” and conquering “Lebensraum” in the East, by placing emphasis on the strategy of a “rapid war” with the crucial role of tanks, aviation and other mechanized war means, faced Hitler regime with the problem of providing the required, huge quantities of raw materials. Oil, together with other products of petrochemical industry, found its place at the top of a long list of needs. German political and economic “invasion to the Southeast” for the purpose of satisfying these needs became increasingly significant as the outbreak of the war became inevitable.

Naval blockade cut off Germany from foreign overseas markets, so in 1939, the Romanian oil, and later the newly opened sites in Hungary, and in the Yugoslav territories, particularly those within the Independent State of Croatia, became (in addition to both production of synthetic fuel in Germany) of vital importance for the conduct of war. At the beginning of the war, Western European and American competitors were pushed out from the Southeast European countries. Planned promotion of German companies with political pressures and promises and signing of Agreements of "new type", led the allies (Romania, Hungary, NDH) to a deeply subordinated position. The war oil production in Ploesti, refineries in Hungary, and Yugoslavia enabled the smooth operation of German war machinery, after failing to win the sites in the area of the Caucasus, despite systematic bombing of refineries and communications. Based primarily on documents of American and British provenance and literature, attention is given to the role of the German special commissioner for the economy in the Southeast, Hermann Neubacher, plans for dislocation of production, transport insurance and the creation of strategic reserves.